

Εικόνες «ανδρισμού» *Οι κοινωνικές απαιτήσεις της ανδρικής ταυτότητας*

Αθηνά Καρατζά

Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης

Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

«Οι περισσότερες συζητήσεις για την αρρενωπότητα τείνουν να τη μεταχειρίζονται σαν να ήταν μετρήσιμη. Ορισμένοι άνδρες έχουν περισσότερη, άλλοι λιγότερη».

C.G. Gould, *Gender*

Μια πνευματική άσκηση

Αντλώντας τις εννοιολογήσεις μας από το έργο του Γάλλου κοινωνιολόγου Pierre Bourdieu για την «ανδρική κυριαρχία» (Bourdieu, 2007· Παναγιωτόπουλος, 1999), δηλαδή για τον τρόπο με τον οποίο έχουν δομηθεί τα σώματα και τα πνεύματα (ο τρόπος να σκεφτόμαστε τα σώματα) ώστε να υπακούουν σε ορισμένα κανονιστικά πρότυπα –τα οποία θεμελιώνονται σε θεσμούς– και να αναπαράγουν τις κοινωνικές σχέσεις κυριαρχίας (και άρα, την «ανδρική» κυριαρχία), στο κείμενο αυτό εξετάζουμε το πώς «εγγράφεται στο ασυνείδητο των ατόμων» (Yacine στο Pinto, Sapiro, Champagne & Rivière, 2004, σ. 97) η καθεστηκυία τάξη και εστιάζουμε ιδιαίτερα στην κοινωνική κατασκευή της ανδρικής ταυτότητας μέσα από μια μελέτη περίπτωσης, μέσα από την επισκόπηση εικόνων-στιγμιότυπων μιας εκπομπής της ελληνικής τηλεόρασης.

Η ανδρική κυριαρχία «συνίσταται... σε σωματικό καταναγκασμό. Η εργασία κοινωνικοποίησης... επιβάλλει μια κοινωνική κατασκευή της αναπαραστάσης του βιολογικού φύλου» (Bourdieu στο Παναγιωτόπουλος, 1999, σ. 118). Ο Bourdieu επιχειρεί να προσφέρει «συμβολικά κυρίως, όπλα, ικανά να αποσταθεροποιήσουν τους θεσμούς που συμβάλλουν στη διαιώνιση της υποταγής» (Bourdieu, 2007, σ. 28) των γυναικών, δηλαδή να βοηθήσει τις γυναίκες να αντλήσουν τα μέσα για να μπορέσουν να κατανοήσουν, αρχικά, τη θέση τους, που συνίσταται σε μια θέση κυριαρχούμενη και να δείξει, μέσα από την αντικειμενική ανάλυση του έμφυλου καταμερισμού των εργασιών, ότι όλες οι γυναίκες κυριαρχούνται –άλλες περισσότερο άλλες λιγότερο– γιατί πρόκειται για μια αλήθεια που έχει παραχθεί στο ίδιο το σώμα και άρα, ο βαθμός ισχύος της είναι απόλυτος αφού εκλαμβάνεται ως φυσική. Παράλληλα, ισχύει ότι το ίδιο το σώμα είναι πηγή πληροφοριών για τον κάτοχό του, ως προϊόν μιας κοινωνικής ιστορίας που το διαμόρφωσε, ενισχύοντας ότι γενικές κατηγορίες (προϊόντα πρωταρχικών κατηγοριοποιήσεων) που εμφανίζονται να επικολλούνται στις δύο «τάξεις», στους άνδρες και τις γυναίκες, να είναι μια εργασία κατασκευής, εργασία που επιτελείται κατά την κοινωνικοποίηση των σωμάτων και που τονώνει αυτή την *αυθαιρεσία της διακρίτωσης των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων*.

Η αυθαιρεσία αυτή είναι συνέπεια αυτού που ο Bourdieu ονομάζει «συμβολική βία». Ειδικότερα, η συμβολική βία είναι αυτό το είδος της βίας που είναι ήπια, σχεδόν αόρατη «ακόμα και για τα ίδια τα θύματά της, η οποία στην ουσία της ασκείται μέσω των καθαρά συμβολικών οδών της επικοινωνίας και της γνώσης, ή ...της παραγνώρισης...» (Bourdieu, 2007, σ. 30). Έτσι «η άσκησή της... έχει ως στόχο να επιβάλει ως παγκόσμια... αλήθεια... μια πολιτισμική αυθαιρεσία» (Bourdieu, 2007, σ. 37) κι εξασφαλίζεται χάρη στην παραγνώριση των συνθηκών εντός των οποίων ασκείται. Έτσι, η συμβολική βία, ως συστατικό της κυριαρχίας, ενισχύει την εντύπωση ότι ο κόσμος είναι αυτονόητος και προφανής στη βάση του ότι οι κυριαρχούμενοι βλέπουν τον κόσμο με τις κατηγορίες σκέψης που έχουν επιβάλει οι κυρίαρχοι (δεν σκέφτονται συνειδητά, υποτάσσονται προστοχαστικά: σε αυτό έγκειται η κοινωνικοποίηση των σωμάτων τους), και άρα, η θέση που έχουν οι άνδρες ή οι γυναίκες σ' αυτόν είναι στα μέτρα τους.

Το κείμενο αυτό είναι περισσότερο μια *κοινωνιολογική άσκηση* η οποία έχει ως στόχο να μας ωθήσει να αναμετρηθούμε, για να θυμηθούμε τον Wittgenstein, με τη δυσκολία να δούμε «εκείνο που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας» (Wittgenstein, 2000, σ. 67). Γιατί το να «ζητά κανείς από τους ανθρώπους να απορρίψουν τις έννοιες που αποδίδουν σε μια τάξη πραγμάτων, προκειμένου να τις ξανασκεφτούν από την αρχή» (Durkheim, 2000, σ. 212· Lenoir στο Champagne, Lenoir, Merllié & Pinto, 2004, σ. 83-84) ως αναγκαίο όρο της κοινωνιολογικής συλλογιστικής, σημαίνει να τους ζητά να ξεχάσουν όσα γνωρίζουν από την άμεση εμπειρία τους, να εγκαταλείψουν το εμπειρικό βλέμμα που «φέρνει τη νύχτα [...] στο φως της μέρας» (Foucault, 2012, σ. 83-84), να έρθουν σε ρήξη με τις *προέννοιες*, για τις οποίες κάνει λόγο ο Durkheim¹.

Πιο αναλυτικά, μέσω της ανακατασκευής των κοινωνικών συνθηκών παραγωγής των προκατασκευασμένων αυτών εννοιών, η κοινωνιολογική επιστήμη επιχειρεί να αντιμετωπίσει τα «πρωταρχικά λάθη», για τα οποία κάνει λόγο ο Bachelard, και αναλαμβάνει «ως υποχρέωση να καταστήσει γνωστό το δυσκολότερο πράγμα, δηλαδή, να αποκαταστήσει το νόημα [...] της καθημερινής κοινοτοπίας» (Παναγιωτόπουλος στο Bourdieu, 2001, σ. 13) ανασυστήνοντας τις κοινωνικές λειτουργίες στις οποίες οφείλεται η προφάνειά της. Με τον τρόπο αυτό, ο κοινωνιολόγος, στην προοπτική ότι «κάθε καινούργια αλήθεια γεννιέται παρά την προφάνεια, κάθε νέα εμπειρία γεννιέται παρά την άμεση εμπειρία» (Bachelard, 2000, σ. 8), αναπτύσσει μια επιστημολογική ετοιμότητα η οποία τον εξοπλίζει με τη δυνατότητα να κατανοεί ένα συμβάν ενάντια στην ψευδαίσθηση της άμεσης γνώσης που προκύπτει εξαιτίας της οικειότητάς του με το κοινωνικό περιβάλλον – ο κόσμος μάς είναι αυτονόητος κι εμείς ως μαγεμένοι κοινωνικοί παίκτες «ξέρουμε να παίζουμε όσο κι αν δεν ξέρουμε πώς» (Goffman, 2006, σ. 128).

Στη βάση των παραπάνω, γνωρίζοντας ότι σκεφτόμαστε την «ανδρική κυριαρχία» ανατρέχοντας σε τρόπους σκέψης που είναι προϊόν αυτής της κυριαρχίας (Bourdieu, 2007, σ. 37), μέσα από την εξέταση της σκηνοθεσίας της ανδρικής ταυτότητας, στο πλαίσιο μιας εκπομπής που δομείται γύρω από έναν άνδρα-

¹ Οι προέννοιες είναι οι πρωταρχικές, προϋπάρχουσες αυθόρμητες έννοιες και παραστάσεις που έχουν διαμορφώσει τα άτομα για τον κοινωνικό κόσμο, οι οποίες συνιστούν (προ)κατασκευασμένες ιδέες, προκαταλήψεις, εντυπώσεις, αξιολογικές κρίσεις (C. de Montlibert, 200, σ. 14) , αληθοφάνειες, τα προϊόντα του κοινού νου. Πιο αναλυτικά, ο κοινός νους είναι «ένα αποθεματικό αυτονόητων που τα μοιράζονται όλοι και το οποίο εξασφαλίζει, μέσα στα όρια ενός κοινωνικού σύμπαντος, μια πρωταρχική συμφωνία πάνω στο νόημα του κόσμου, ένα σύνολο κοινών τόπων (με την ευρεία έννοια) σιωπηρά αποδεκτών» (Bourdieu, 2016, σ. 178).

ετεροφυλόφιλο ο οποίος αναζητά τη μέλλουσα σύζυγό του, επιχειρούμε να υποβάλλουμε σε κριτικό έλεγχο ορισμένους αυτοματισμούς που ευθύνονται για τις νοητικές παραστάσεις μας για τον άνδρα της σύγχρονης εποχής και κρατούμε, εδώ, κάποιες πρώτες σημειώσεις στην προοπτική κατάστροφης ενός ερευνητικού σχεδίου με αντικείμενο τις κοινωνικά κατασκευασμένες απαιτήσεις της ανδρικής ταυτότητας.

Ποια ανδρική κυριαρχία;

Σε σχέση με τις θέσεις ανδρών και γυναικών στον καταμερισμό της εργασίας, σύμφωνα με τα όσα παραθέτει ο Bourdieu, στατιστικές δείχνουν μια ισχνή εκπροσώπηση των γυναικών σε θέσεις οικονομικής και πολιτικής εξουσίας (οι γυναίκες δεν ασχολούνται πολύ με την πολιτική, «τα σοβαρά αντικείμενα δεν τις αφορούν») ενώ ο ρόλος τους στις θέσεις εργασίας είναι μια προέκταση του οίκου, όπου διαδραματίζουν έναν ρόλο «μητρικό», (π.χ. νηπιαγωγός), βοηθητικό (γιατρός-νοσοκόμα, αφεντικό-γραμματέας). Παράλληλα, οι τομείς στους οποίους φαίνεται κατά βάση να απασχολούνται έχουν μια κοινωνικά υποδεέστερη κοινωνική αξία, σχήμα που διατηρείται κι εντός του ίδιου επαγγελματικού κλάδου (πχ. η ειδικότητα στους γιατρούς: οι γυναίκες είναι «παιδιάτρου», «γυναικολόγοι», σπανιότερα καρδιοχειρουργοί). Αλλού διαβάζουμε: «Το παλιό δίλημμα των γυναικών “οικογένεια” ή “εργασία” μετατράπηκε στο δίλημμα “εργασία σε γυναικείες θέσεις” (χωρίς ευθύνες ...με μειωμένο ωράριο και προοπτικές μερικής απασχόλησης) ή “εργασία σε ανδρικές θέσεις” (με δυνατότητα εξέλιξης και σταδιοδρομίας)» (Στρατηγάκη στο Λαμπίρη-Δημάκη, 2002, σ. 476). Επίσης, στην περίπτωση κατοχής μιας θέσης υψηλού κύρους από γυναίκα διαφαίνεται η αλήθεια των δομικών σχέσεων καθώς «οι γυναίκες που έχουν καταφέρει να ανέβουν σε πολύ υψηλές θέσεις... οφείλουν να «πληρώνουν» κατά κάποιον τρόπο αυτή την επαγγελματική επιτυχία με μια μικρότερη «επιτυχία» στην οικιακή τάξη (διαζύγιο, καθυστερημένος γάμος, αγαμία...) και στην οικονομία των συμβολικών αγαθών, ή, αντιστρόφως, ότι η επιτυχία στην οικιακή επιχείρηση έχει συχνά ως αντιστάθμισμα μια μερική ή ολική απάρνηση της μεγάλης επαγγελματικής επιτυχίας» (P. Bourdieu, 2007, σ. 191· Sandberg, 2013).

Σε απάντηση των κριτικών που θα διαβάζουν στις παραπάνω γραμμές «ξεπερασμένες απόψεις» για τα φύλα και, στη λογική αυτή, θα θεωρούν τον όρο «ανδρική κυριαρχία» ντεμοντέ ή που θα αντλούν από την προσωπική τους εμπειρία για να βεβαιώσουν ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει στη δική τους περίπτωση ή που, ακόμη,

θα θεωρούν αυταπόδεικτη την ανδρική υπεροχή στις διάφορες σφαίρες του κοινωνικού κόσμου, αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι η ανισότητα των φύλων παραμένει σταθερή γιατί οι όποιες αλλαγές συντελούνται στις στάσεις, τις αντιλήψεις και τις πρακτικές αφορούν όλους κι όχι μόνο τις γυναίκες. Έτσι, όταν συγκρίνουμε, για παράδειγμα, τη θέση της γυναίκας στον καταμερισμό της εργασίας σήμερα με άλλοτε ή όταν κάνουμε λόγο για την πρόσβαση ολοένα και περισσότερων γυναικών στη δευτεροβάθμια και ανώτατη εκπαίδευση από δεκαετία σε δεκαετία κτλ. λησμονούμε ότι δεν πρόκειται για αλλαγές αλλά για μετασχηματισμό του πεδίου και των (ονομαστικών) θέσεων εντός του, πράγμα που σημαίνει ότι οι όποιες αλλαγές πραγματοποιούνται και οι όποιες «πρόοδοι» συντελούνται αφορούν επίσης και τους άνδρες ώστε να διατηρείται η «δομή των αποστάσεων» (Bourdieu, 2007, σ. 168).

Η ομηρία του κοινωνικού φύλου για τους άνδρες

Μέσα από την κοινωνικοποίηση των σωμάτων, με βαθμιαίο τρόπο συγκροτούνται δύο διαφορετικές «φύσεις», δύο συστήματα φυσιοποιημένων κοινωνικών διαφορών, δύο έμφυλες πραγματικότητες, στις οποίες οι κατηγορίες της κυρίαρχης ανδρικής κοσμοθεώρησης εγγράφονται υπό τη μορφή αντιθετικών αρχών διάκρισης. «Έτσι παίζεται το τέχνασμα: μια διαφορά συμπεριφοράς, φύλου, εμφάνισης κτλ. ερμηνεύεται με τους όρους της αντιπαράθεσης αντιθέτων· αν ο άνδρας είναι δυνατός, η γυναίκα είναι αδύναμη· αν ο άνδρας μιλά, η γυναίκα πρέπει να σιωπάει» (Suleiman, 2008).

Όταν, όμως, έξωθεν επιβαλλόμενες συνθήκες βιώνονται ως έσωθεν εμπνεόμενες (διά μέσου της σωματοποίησης, σύμφωνα με την οποία κάθε κοινωνικός δρων «κάνει σώμα» το φύλο του – η σωματική έξις γίνεται ενσωματωμένη πολιτική), όταν, αναλυτικότερα, οι διαφορικές θέσεις των ανδρών και των γυναικών θεσπίζονται ως νόμιμες και φυσικές ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας διαρκούς εκπαίδευσης των σωμάτων –εκεί «εγγράφεται η κατάσταση των σχέσεων δύναμης ανάμεσα στα φύλα» (Pinto, 1999, σ. 87)– σύμφωνα με μια κυρίαρχη αρχή διάκρισης που αξιοδοτεί ως σημαντικό το ανδρικό σώμα, αποδίδοντάς του, κατά συνέπεια, όλα τα θετικά γνωρίσματα και αναθέτοντάς του στη διανομή του κοινωνικού θεάτρου τον «beau rôle», τείνουμε να προβάλλουμε περισσότερο την κυριαρχούμενη θέση, θέλοντας να καταπολεμήσουμε αυτή την αδικία (Καρατζά στο Μπούνα & Παπάνης, 2020) και να αντιστρατευτούμε την κοινωνική αυθαιρεσία της αξιοδότησης του ενός έναντι του άλλου.

Όμως, τη στιγμή εκείνη, παραγνωρίζουμε μια θεμελιώδη επιστημονική αρχή, το γεγονός δηλαδή ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες «είναι όμηροι του κοινωνικού φύλου» (Cowan, 1998) εξίσου, ως συνέπεια μιας δομής που επιβάλλει τους περιορισμούς της σε αμφότερα τα μέλη της σχέσης κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, για να θυμηθούμε τον Marx, *και οι κυρίαρχοι κυριαρχούνται από την κυριαρχία τους*. Ειδικότερα, στην περίπτωση μας, στην εξέταση του δίπολου άνδρες-γυναίκες², οι άνδρες, στο βαθμό που κι εκείνοι υπόκεινται σε μια διαδικασία κοινωνικοποίησης (εν προκειμένω αρρενοποίησης), μαθαίνουν να «είναι (αρρενωποί) άνδρες», δηλαδή να είναι κυρίαρχοι, να εμπλέκονται με τρόπο ενεργητικό σε παιχνίδια εξουσίας και να απολαμβάνουν όλα τα προνόμια αυτής της θέσης.

Ωστόσο, προκειμένου να διατηρηθεί αυτή η υψηλή θέση και όσα συνεπάγεται (π.χ. ήδη το να «είναι άνδρας» κάποιος έχει στην κοινή αντίληψη μια κολακευτική απόχρωση) υπάρχουν και απαιτήσεις, οι οποίες διαπλάθονται κοινωνικά. Κατ' αντιστοιχία, λοιπόν, της εκθήλυνσης των γυναικών (ενν. και των σωμάτων τους) –η οποία τις εκπαιδεύει στο να παραιτούνται, να υποτάσσονται και να σιωπούν- κατά την αρρενοποίηση, οι άνδρες «είναι επίσης αιχμάλωτοι, και κατά ύπουλο τρόπο θύματα, της κυρίαρχης αναπαράστασης, που εντούτοις συμφωνεί τόσο τέλεια προς τα συμφέροντά τους» (Bourdieu στο Παναγιωτόπουλος, 1999, σ. 56).

Έτσι, αναπόφευκτα εφαρμόζουν κι εκείνοι στους ίδιους, σε αυτά που κάνουν, σε αυτά που σκέφτονται και, άρα, στα σώματά τους τα σχήματα της κυριαρχίας με αποτέλεσμα να παράγονται εξ αυτού πολλές απαιτήσεις στις οποίες πρέπει να προσαρμοστούν αν θέλουν να είναι συνεπείς, να «είναι άνδρες». Ο άνδρας, ως κυρίαρχος, οφείλει να σταθεί στο ύψος της θέσης του: όπως «ένας επιτυχημένος αθλητής δεν αντέχει να είναι “μαλακός” και “παθητικός” (Wacquant στο Μακρυγιώτη, 2004)· τόσο στην μυϊκή του παρουσίαση όσο και στη συμπεριφορά του θα ενσωματώνει μια ρητή επιθετικότητα» (Britain, 1989, σ. 75) –εδώ, η όποια «παθητικότητα» αντιστοιχίζεται με μια «θηλυπρέπεια». Έπειτα, στην ίδια λογική,

² Εδώ, αξίζει να παρατεθεί μια υποσημείωση του Bourdieu, που είναι πρωταρχικής σημασίας και αφορά σε έναν κοινωνική δείκτη που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε συνδυασμό με το φύλο: η κοινωνική θέση («οι συνέπειες της κοινωνικής θέσης μπορούν, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως εδώ, να ενισχύσουν τις συνέπειες του φύλου ή, σε άλλες περιπτώσεις, να τις αποδυναμώσουν, χωρίς ποτέ, απ' ό,τι φαίνεται, να τις ακυρώνουν» (P. Bourdieu, 2007, σ. 130). Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνική προέλευση των ατόμων που συστήνουν ένα «ξευγάρι» ατόμων, η μεταξύ τους ταξική απόσταση, συμβάλλει αποφασιστικά στο περιεχόμενο αυτής της σχέσης και άρα, στο βαθμό κυρίαρχησης του άνδρα στη γυναίκα: «Παρόλο που, για τις ανάγκες της απόδειξης, οδηγήθηκα στο να μιλήσω για γυναίκες ή άνδρες χωρίς να αναφερθώ στην κοινωνική τους θέση, έχω συνείδηση ότι θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας [...] τις εξειδικεύσεις που επιβάλλει η αρχή της κοινωνικής διαφοροποίησης στην αρχή της σεξουαλικής διαφοροποίησης (ή αντιστρόφως)» (P. Bourdieu, 2007, σ. 60).

ένας άνδρας «μπορεί να εξαναγκάζει τον εαυτό του να αποδίδει σεξουαλικά, παρά την αντίσταση αδράνειας του φυσιολογικού κορεσμού, για να συντηρήσει την ταυτότητα που έχει ως υπόδειγμα αρρενωπότητας» (Berger & Luckmann, 2003, σ. 334-335), ενώ εν γένει, ως προς τις κοινωνικές απαιτήσεις της θέσης του εντός ενός ζευγαριού, αναμένεται συνήθως από αυτόν να μην έχει χαμηλότερο εισόδημα από τη γυναίκα του ή να υστερεί σε (ενδεικτικά) στο μορφωτικό επίπεδο, στην ηλικία ή να είναι, για παράδειγμα, πιο μικρόσωμος³.

Εικόνες του άνδρα στα MME: η περίπτωση του *The Bachelor*

Ανοίγοντας την τηλεόραση, όταν βλέπουμε τα μεγάλου κυβισμού αυτοκίνητα να τα οδηγούν άνδρες στις αντίστοιχες διαφημίσεις («γιατί είναι φτιαγμένα για τους δυνατούς»), όταν σε ενημερωτικές εκπομπές πολιτικής επικαιρότητας οι κεντρικοί παρουσιαστές είναι κατά βάση άνδρες και πλαισιώνονται από γυναίκες (που διαδραματίζουν το ρόλο της «οικοδέσποινας»)⁴, όταν στην τηλεοπτική τους εκδοχή οι άνδρες είναι σεφ και οι γυναίκες μαγείρισσες-νοικοκυρές και όταν μια σειρά από σενάρια που διαμορφώνουν το στήσιμο τηλεοπτικών εκπομπών, μέσα από την αλληλεπίδραση των δύο φύλων, απονέμουν στον άνδρα τον «σοβαρό» ρόλο και στη γυναίκα τον πιο «χαριτωμένο», άρα, πιο ανώριμο και σχεδόν παιδικό, μάλλον πειθόμαστε ότι ο ανδρισμός να μεν δεν βρίσκει την έκφρασή του αποκλειστικά σε γεροδεμένα σώματα ούτε εξαντλείται σε μια εικόνα που έχει τις ρίζες της σε αυτή του άνδρα-«μάγκα» (Cowan, 1998, σ. 179-180) αλλά μάλλον ενσαρκώνεται στην εικόνα ενός άνδρα κυρίαρχου, ο οποίος επιπλέον, στην τηλεοπτική εκδοχή, είναι απίθανος. Ο άνδρας είναι α-πίθανος αφού ενσωματώνει μια σειρά από αντιφατικά χαρακτηριστικά προκειμένου να συμμορφώνεται τόσο με τη στερεοτυπική παράσταση για το φύλο του (του δυνατού, του γυμνασμένου, του δραστήριου, πετυχημένου επαγγελματία, του καλλιεργημένου) όσο και με την politically correct εκδοχή της (του «φεμινιστή»

³ Σύμφωνα με τα κανονιστικά κοινωνικά πρότυπα, ο άνδρας οφείλει να υπερέχει, να έχει «κάτι παραπάνω» από τη γυναίκα. Μάλιστα, αν δεν υπερέχει σε κάτι η γυναίκα δε νιώθει άνετα και ίσως μάλιστα, προκειμένου να σεβαστεί τον ρόλο της, υποχωρεί και μειώνει την όποια δική της «υπεροχή». Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που παραθέτει ο Goffman: «οι κοπέλες στα αμερικάνικα κολέγια προσπαθούσαν... να υποβαθμίσουν την εξυπνάδα, τις δεξιότητες και την αποφασιστικότητά τους όταν βρίσκονταν μπροστά σε υποψήφιους νεαρούς συνοδούς... λέγεται πως, παίζοντας το ρόλο τους, αφήνουν τα αγόρια να τους εξηγούν δια μακρόν πράγματα που ήδη ξέρουν, πως κρύβουν την ικανότητα τους στα μαθηματικά από τους λιγότερο ικανούς συνοδούς τους και πως χάνουν στον πινακ-πονγκ ίσα-ίσα πριν το τέλος του παιχνιδιού» (Goffman, 2006, σ. 94-95).

⁴ Σημειώνεται ότι στην παρούσα εργασία δεν εξετάζεται η εικόνα του «ομοφυλόφιλου» άνδρα καθώς, στην περίπτωση αυτή, η ανάλυση έχει άλλα προαπαιτούμενα και αρχές που δεν παρουσιάζονται εδώ.

που αγαπάει σέβεται τις γυναίκες, του άνδρα που δεν είναι σκληρός αλλά έχει επίσης ευαισθησίες, που είναι ευγενικός και που προσέχει την εμφάνισή του).

Και δεν είναι παράδοξο που τα παραπάνω χαρακτηριστικά βρίσκουν την ενσάρκωσή τους στην τηλεοπτικά σκηνοθετημένη περσόνα που πρωταγωνιστεί στην εκπομπή «The Bachelor», που συνιστά μεταγραφή της ομώνυμης αμερικανικής παραγωγής που προβλήθηκε για πρώτη φορά το 2002 (στις ΗΠΑ). Στη χώρα μας, η εκπομπή προβλήθηκε για πρώτη φορά το 2020 από κανάλι της ιδιωτικής τηλεόρασης. Πρόκειται για ένα «θέαμα καθημερινότητας» (reality show) στο οποίο ένας 30χρονος εργένης (bachelor) καλείται να επιλέξει, ανάμεσα σε 20 γυναίκες, τη μελλοντική του σύζυγο. Στόχος, εδώ, δεν είναι να αναλύσουμε εν γένει το συγκεκριμένο τηλεοπτικό προϊόν και να διενεργήσουμε μια οποιασδήποτε μορφής τηλεκριτική ή ανάλυση της σεξουαλικοποίησης (Bhattacharyya, 2008) του γυναικείου σώματος. Η εκπομπή αυτή μας αφορά γιατί μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε το βαθμό στον οποίο είναι φορέας μιας όψης του ανδρισμού (του *ανδρικού είναι*) σήμερα. Στην προοπτική αυτή, δεν θα μας απασχολήσουν καθόλου τα πρόσωπα που συμμετέχουν στην εκπομπή αυτή και, έτσι, δεν επιθυμούμε να στιγματίσουμε ούτε τον συγκεκριμένο «εργένη» ούτε τις συγκεκριμένες επίδοξες νύφες αλλά επικεντρωνόμαστε στα χαρακτηριστικά της εικόνας του άνδρα που κατασκευάζεται (σε σχέση, βέβαια, με αυτή της γυναίκας) μέσα από την εκπομπή.

Ο Έλληνας τηλεοπτικός bachelor είναι, σύμφωνα με τα κοινωνικά κριτήρια, αψεγάδιαστος. Αρχικά, πρόκειται για έναν –σύμφωνα με τα τηλεοπτικά πρότυπα– εμφανίσιμο, ψηλό, γυμνασμένο άνδρα (είναι πρώην αθλητής) ο οποίος διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με την οικογένειά του, επιθυμεί ο ίδιος να κάνει οικογένεια, είναι οικονομικά ευκατάστατος και έχει τη δική του επιχείρηση, άρα, είναι επιπλέον επαγγελματικά καταξιωμένος. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά τον καθιστούν τον ιδανικό γαμπρό, τον ιδανικό υποψήφιο για τις είκοσι γυναίκες-παίκτριες που τον διεκδικούν. Στο πλαίσιο των επεισοδίων της εκπομπής, όπου οι τηλεθεατές παρακολουθούν την αλληλεπίδρασή του με τις είκοσι γυναίκες, μέσα από εξόδους και δραστηριότητες, βλέπουμε, μέσα από ποικίλες απεικονίσεις, την αντίθεση αρσενικού και θηλυκού, που είναι η αρχή των μετέπειτα δίπολων που δημιουργούνται. Στην περίπτωση αυτής της εκπομπής, ο ανδρισμός συνδέεται με τη δύναμη, τη λογική, τη σοβαρότητα, την ψυχραιμία και η θηλυκότητα με την αδυναμία, το συναίσθημα, την αφέλεια, τη νευρικότητα/υστερία.

Ο άνδρας-κυρίαρχος απεικονίζεται, εδώ, παραδειγματικά όταν είναι αυτός που επιλέγει (οι παίκτριες είναι εξαρχής δεδομένο ότι τον επιθυμούν και τον διεκδικούν)· όταν η κρίση του θεοποιείται (είναι συχνές οι αναφορές των γυναικών στο «τι θέλει ένας άνδρας» —ωσάν η κατηγορία «άνδρας» να είναι σταθερή, αμετάβλητη, αιώνια)· όταν κάθε κίνησή του, η οποία επενδύεται κινηματογραφικά από τα πολυτελή σκηνικά στα οποία εκτυλίσσεται η δράση (παράγεται συνεχώς η εικόνα ενός «σύγχρονου ιππότη» — εδώ, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι σε κάθε φράση του τύπου «άσε, θα το κάνω εγώ για σένα» παραλείπεται αλλά εννοείται η φράση «αυτό δεν είναι για σένα»), είναι σωστή (ακόμη και όταν, π.χ., εξαιτίας του θυμού του πετάει ή κλωτσάει αντικείμενα, φανερώνοντας ότι δεν είναι μόνο «καλό παιδί» αλλά και «σωστός άνδρας»)· όταν αυτός είναι ο ώριμος (επαναλαμβάνεται συνέχεια το πώς πρέπει να συνυπολογίσει όλα τα γεγονότα, να σκεφτεί καθετί, για να λάβει τη σωστή απόφαση για το μέλλον του ενώ αντίθετα, οι παίκτριες τονίζουν συνεχώς πως «ξέρει εκείνος» να κρίνει σε αντίθεση με εκείνες που έχουν είτε συναισθήματα —βλέπουμε τον ώριμο άνδρα και την ανάλαφρη γυναίκα— είτε «στρατηγική» στη μυθική λογική της γυναίκας-μάγισσας), λειτουργώντας σαν μια «πατρική» φιγούρα, σαν ένας παντογνώστης.

Σε όλα τα παραπάνω έρχεται να προστεθεί το γεγονός ότι ο εργένης-πρωταγωνιστής είναι αυτός που ορίζει την πλοκή της ιστορίας μέσα από τις γυναίκες που επιλέγει να «κρατήσει» στο/«διώξει» από το παιχνίδι και είναι επίσης και ο αφηγητής της ιστορίας. Έτσι, οι τηλεθεατές παρακολουθούν τα γεγονότα μέσα από τη δική του οπτική, η οποία καταλήγει το μέτρο αποτίμησής τους. Όταν ο ίδιος επανειλημμένα τονίζει (και στις άλλες εκδοχές της εκπομπής που προβάλλεται σε πολλές χώρες) ότι έχει «συναισθήματα για πολλές γυναίκες», το μήνυμα που εκπέμπεται, είτε πρόκειται για σενάριο είτε πρόκειται για πραγματικότητα, είναι ότι κάτι τέτοιο είναι δυνατό: η πολυγαμία, με άλλα λόγια, είναι correct (ενώ εκείνες «έχουν μάτια μόνο για εκείνον») ή, μάλλον, καταλήγει να είναι. Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε ότι η ανάγνωση της εκπομπής δεν είναι βέβαια ηθικολογική αλλά εστιάζει στην εκδοχή της πραγματικότητας που παρουσιάζεται: εφόσον κάτι παρίσταται, είναι δυνατόν να υπάρξει, όπως και ο πρωταγωνιστής της.

Μάλιστα, μέσα από την καταγραφή των παραπάνω χαρακτηριστικών του bachelor, στόχος είναι να διερωτηθούμε για το πρότυπο άνδρα που παρουσιάζεται και, πιο αναλυτικά, να μετρήσουμε την απόσταση μεταξύ του αληθινού (αυτού που, πράγματι, υπάρχει) και του ιδανικού άνδρα (αυτού που παρουσιάζεται). Γιατί, εδώ,

ανεξάρτητα, αν υπάρχει σενάριο ή όχι, και αν όλες οι σκηνές είναι σκηνοθετημένες στη λογική μιας σαπουνόπερας, γίνεται λόγος για reality εκπομπή, άρα, οι ήρωες δεν παρουσιάζονται ως προϊόντα μυθοπλασίας αλλά ως «καθημερινοί» άνθρωποι. Στη λογική αυτή, ενισχύεται η πεποίθηση ότι όλα όσα συμβαίνουν είναι αληθινά ενώ «το δίλημμα πλαστό ή αληθινό –ψευδαίσθηση ή πραγματικότητα- είναι πλέον ανυπόστατο. Φτάνει κάτι να μοιάζει πραγματικό. Να είναι πειστικό» (Ποταμιάνος στο Παναγιωτοπούλου, Ρηγοπούλου, Ρήγου & Νόταρης, 1998, σ. 361). Έτσι, όταν ο άνδρας της εκπομπής αυτής είναι ένα «κοινωνικό τέρας», με την έννοια ότι επί της ουσίας, κοινωνικά, δεν μπορεί να υπάρξει αφού ενσωματώνει χαρακτηριστικά που είναι προϊόντα διαφορετικών κοινωνικών ιστοριών, αρκεί προεισγωγικά εδώ, εν είδει ερευνητικού σημειώματος, να καταγράψουμε ότι ο τηλεοπτικά/κοινωνικά κατασκευασμένος ανδρισμός που παρουσιάζεται συνιστά μάλλον ένα φαντασιακό, εγείροντας το ύψος των κοινωνικών απαιτήσεων της ανδρικής ταυτότητας, υποτάσσοντας αναπόφευκτα τον άνδρα-κυρίαρχο στην κυριαρχία του.

Αντί κατακλείδας

Στόχος του κειμένου είναι να καταδείξει πως «η προσπάθεια να απελευθερωθούν οι γυναίκες από την κυριαρχία, δηλαδή από τις αντικειμενικές και ενσωματωμένες δομές που τους την επιβάλλουν, δεν μπορεί να μη συνοδεύεται από μια προσπάθεια να απελευθερωθούν οι άνδρες από τις ίδιες αυτές δομές, που έχουν ως αποτέλεσμα να συμβάλλουν κι εκείνοι στην επιβολή της» (Bourdieu, 2007, σ. 203). Έτσι, αυτό που πρέπει να κατανοηθεί είναι ότι, όταν μιλάμε για μια ανδρική κυριαρχία, δεν μιλάμε για μια «γυναικεία απελευθέρωση» με την οποία «όλες οι γυναίκες ταυτίζονται... απλώς εξαιτίας του φύλου τους» (Lash, 1979, σ. 186) αλλά για μια κυριαρχία στην οποία όλοι όσοι εμπλέκονται, άνδρες και γυναίκες, είναι εξίσου χειραγωγούμενοι και χειραγωγοί.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση-ελληνόγλωσση

- Bachelard, G., (2000). *Το νέο επιστημονικό πνεύμα* (μτφρ. & σημ.: Γ. Φαράκλας, επιστ. επιμ.: Αρ. Μπαλτάς), Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Berger, P.L., & Luckmann, Th., (2003). *Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας: μια πραγματεία στην κοινωνιολογία της γνώσης* (μτφρ.: Κώστας Αθανασίου, επιμ.: Γ. Κουζέλης & Δ. Μακρυνιώτη), Αθήνα: Νήσος.
- Bhattacharyya, G., (2008). *Σεξουαλικότητα και κοινωνία: σύγχρονες προσεγγίσεις* (μτφρ.: Π. Μπουρλάκης), Αθήνα: Σαββάλας.
- Bourdieu, P., (2001). *Μάθημα πάνω στο μάθημα: κοινωνιολογία και αυτό-κοινωνιοανάλυση* (μτφρ.: Ν. Αγκαβανάκης, πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος, κοινωνιολογική επιμ.: Θ. Ψυχογιός), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Bourdieu, P., (2007). *Η ανδρική κυριαρχία* (μτφρ.: Ε. Γιαννοπούλου, πρόλογ. σημείωμα: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Πατάκη.
- Bourdieu, P., (2016). *Πασκαλιανοί διαλογισμοί* (μτφρ.: Ε. Γιαννοπούλου), Αθήνα: Πατάκη.
- Brittan, A., (1989). *Masculinity and Power*, Οξφόρδη: Basil Blackwell.
- Champagne P., Lenoir R., Merllié D. & Pinto L., (2004). *Μύηση στην κοινωνιολογική πρακτική* (μτφρ.: Α.-Μ. Καραστάθη, πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Cowan, J.K., (1998). *Η πολιτική του σώματος: χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια Ελλάδα* (μτφρ.: Κ. Κουρεμένος), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- de Montlibert, Chr., (2003). *Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική* (μτφρ.: Κ. Διαμαντάκου, εισαγ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Durkheim, É., (2000). *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου* (μτφρ.: Λ.Μ. Μουσούρου), Αθήνα: Gutenberg.
- Foucault, M., (2012). *Η γέννηση της κλινικής* (μτφρ.: Κ. Καψαμπέλη, επίμ.: Μ. Μητροσύλη), Αθήνα: Νήσος.
- Goffman, E., (2006). *Η παρουσίαση του εαυτού στην καθημερινή ζωή* (μτφρ.: Μ. Γκοφρά), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gould, C.G., (1997). *Gender*, Νιου Τζέρσεϋ: Humanities Press.

- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι., (επιμ.), (2002). *Η Κοινωνιολογία στην Ελλάδα σήμερα: Η ολοκλήρωση της Τριλογίας, 1959-2000: Με κείμενα 36 συγγραφέων Τόμος Γ' ,* Αθήνα: Παπαζήση.
- Lash, Ch., (1979) *Η κουλτούρα του ναρκισσισμού: η αμερικάνικη ζωή σε μία εποχή μειούμενων προσδοκιών* (μτφρ.: Β. Τομανάς), Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Μακρυνιώτη, Δ., (επιμ.), (2004). *Τα όρια του σώματος: διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, (μτφρ.: Κ. Αθανασίου, Κ. Καψαμπέλη, Μ. Κονδύλη, Θ. Παρασκευόπουλος, επιμ. & εισαγ.: Δ. Μακρυνιώτη), Αθήνα: Νήσος, 225-244.
- Μπούνα, Α. & Παπάνης, Ε., (επιμ.), (2020). *Ταυτότητα φύλου και σεξουαλικότητα*, Αθήνα: Ηδυέπεια.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (επιμ. & επίλ.), (1999). *Pierre Bourdieu-Η ανδρική κυριαρχία* (μτφρ.: Π. Γεωργίου, Α. Καπέλλα, Σ. Νάσαινα, Ε. Σταματέλου, Θ. Ψυχογιός), Αθήνα: Στάχυ.
- Παναγιωτοπούλου, Ρ., Ρηγοπούλου, Π., Ρήγου, Μ. & Νόταρης, Σ., (επιμ.), (1998). *Η «κατασκευή» της πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης: Διεθνές Συνέδριο: Αθήνα, Απρίλιος 1996*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Pinto L., Sapiro, G., Champagne, P. & Rivière, M.-Chr. (επιμ.), (2004). *Pierre Bourdieu, sociologue*, Παρίσι: Fayard.
- Pinto, L., (1999). “Jamais seule”, *Acte de la recherche en sciences sociales*, 128.
- Rubin Suleiman, S., (2008). *Το γυναικείο σώμα στον δυτικό πολιτισμό: σύγχρονες προσεγγίσεις* (μτφρ.: Ε. Βογιατζάκη), Αθήνα: Σαββάλας, 2008.
- Sandberg, S., (2013). *Βγείτε μπροστά: γυναίκες, εργασία και θέληση για ηγεσία*, Αθήνα: Πατάκη.
- Wittgnestein, L., (2000). *Πολιτισμός και αξίες* (μτφρ.: Μ. Δραγώνα-Μονάχου & Κ.Μ. Κωβαίος, σχόλια, επιμ.: Κ.Μ. Κωβαίος), Αθήνα: Καρδαμίτσα.